

Femte roten, tomt 23

Kvarteret Frimuraren

Andra roten 1637–57v

Andra roten 1657h–70

Sunnan Stora Hamnen, västan Östra Lilla Hamnen

Baktomt 4.114 5.22 & 5.23

Frimurarelogen Södra Hamngatan 31

Jacob Lindsay d.ä.

1637–48, änkan till 1651

1637–40: 6, 5, 5, 6 mtl, 1641–43: 8, 9 1644–45: 4 mtl, 1646–48: 5 mtl, änkan 1650–51: 2 mtl

Det fanns tidigt två handelsmän i Göteborg som hade så likartade namn, att de lätt förväxlas. Den ene var Jacob Linse, som 1637 bodde i rote 1 men som därefter försvann ur mantalslängden, sedan han flyttat till Marstrand. Almquist uppger (se I:155 och 187) att han arrenderade en masthamn, var av skotsk börd och att han omtalades i Nya Lödöse fr.o.m. 2.7.1619. I mars 1633 var han inblandad i bråk med Håkan bakare.

Den, som på grund av namnligheten kan förväxlas med Jacob Linse var handelsmannen Jacob Lindsay, bosatt här i andra roten 1637, när mantalslängderna börja. Jag skulle hålla det för troligt, att de uppgifter Almquist anfört om Jacob Linses vistelse i Nya Lödöse och hans masthamn i själva verket avser Jacob Lindsay d.ä. därför att stavningen i Nylöse tänkebok är Linsaj och därför att Jacob Lindsay d.ä. befann sig i Göteborg redan 1622. Enligt en restantielista hade han erhållit 50 st. tegel 1632. Denne Jacob Lindsay anges i borgarlängden 1639 ”bruka allehanda handel”.

Den 30.3 1641 meddelades det i rätten, att mästare Henrik Soterus och Olof Torsson godvilligt hade åtagit sig bli förmyndare för Jacob Lindsays döttrar. Att dessa hette Anna och Margareta får man veta den 28.5.1641. Deras mor var Brita Andersdotter Bånge. På grund av sin ålderdom ersattes Olof Torsson den 16.4.1641 av Anders Larsson Bånge. På Jacob Lindsay d.ä:s frånvarande söners vägnar förordnades Hans Jung och Jacob Merser att bevista det byte, som skulle hållas efter Jacob Lindsays hustru den 6 april s.å. Å rådhusrättens vägnar skulle Jacob Svensson och Bengt Svensson närvara. Den 12.4.1641 förordnade justitiecollegium Henrik Eilking, Jürgen von Lengerken, Peder Kock och Jürgen Henriksson att värdera Jacob Lindsays hus och gård.

Den 2.4.1641 meddelade Jacob Lindsay d.ä., att han i möderne till sina söner av första äktenskapet hade utfäst 1 000 d smt. Detta hade emellertid icke vunnit effekt och var heller inte protokollerat. Därför skulle alla hans barn ärva lika mycket. Den 28.5.1641 protesterade Jacob Lindsay d.y. på egna och sin frånvarande broder Thomas vägnar mot detta. När Jacob Lindsay d.ä. lovade sina söner de omtalade 1 000 d smt i sal. burggreven (Jacob van Dijks) hus, hade Jacob Merser och Thomas Styfvert varit närvarande. Detta skulle ha skett 1622.

”Anno 1641 den 18 Augustij: Denne dagz dato blefue af Justitae Collegio på Advocatens Johan Jonssons anholdande förordnade Henric Elkingh och Anders Amundsson at öfuerleggia, huru

mycket det odmundz-iernet hafuer warit wärdt på den tijden, som executionen blef 1634 ågången på för Jacob Lindzaij och tå war Bengt Håkensson i Lidköping tilhörigh, så och huru mycket sillen Bengt Håkensson lefuererat, tå hafuer gullit.

Uthi saken emillan Advocaten Johan Jonsson på Bengt Håkanssons Erfuingarrs wegnar i Lidköping och Jacob Lindzaij anlangandes Parthernes strijd och wärdering på 16 Faat Odsmundziern, som efter ågången execution Anno 1634 är Jacob Lindzaij i betalning lefuererat hafuer Rätten Parthernes räkningar Igenom sedt och befunnit skäligt, at Jacob Lindzaij är skyldigh till Bengt Håkanssons Erfuingar 19 1/2 daler silfuermynt at erleggja och betala. Dermed dheras strijd skall wara ophäfuen.”

”Vincent Bekman skeppare contra Jacob Lindze (genom hans tienare):

Åklagaren i Rätten opräder, inlefrerar sins factors i Amsterdam Tones Claessons breff Sub Dato den 12 Octob 1642, hwar meds han gifr tillkänna sigh uthi förleden höst med swarandens skep En säck humble wara tillsänd, wägandes 428 holländske pund med thetta märke *. Men skepparen i then staden, när han hit kom hafwer sigh en annan säck tillstält med W bemerkter, som väger wid pass 300 pund, then han hafwer intet willat till sigh anamma uthan inlagdt honom i förwaringh uthi stadzens wågh till vidare underrättning ifrån factoren om thet skulle wara samma säck han uthsänt hade, som skepparen nu föregifr. Thetta oachtat hafwer skepparen, honom oåtfrågat thenna säck bortsoldt, och then (= sedan?) afrest. Begärer tt swåranden nu må wara förtänckt sigh sin rätte humblesäck förskaffa eller så många pengar som han här före hade kunnat bekomma, nembligen 77 1/2 Rdr. Skepparen Wincent Bekman bekänner här emot swaranden, att factoren hafr i hans skepp ingen humblesäck, som Anders Amundssons märke opå stood infördt och breffwet uthwisar uthan mente här uthi hafwa sigh förseedt, och uthsendt teh senaste säck för then förste. Och effter Anders Amundsson then fullkombligen intet wille emottaga, hafwer han honom försåldt och betalt factoren sine förste uthborgade pengar. Och therföre will wara actionen qwitt hwarmed åklagaren intet will wara till fridz uthan söker sitt godz igen hoos skepparen som thet anammat och således hanterat hafwer effter thet hans propriéoch eget godz och intet factorens. Saken är uthstält till vidare ransakning.”

”Vincent Bekman contra Jacob Lindzen

Åklagaren för Rätten inträder och beswärar sigh, huruledes han Anno 1636 hafwer uthi Lunden i England gånget uthi löffte för swaranden uppå en deel godz, som han till hans behof uttaget hafwer för 23 pund 12 sk sterlingh, som ännu intet är blefwet betalt. Uthan när han sedan andra resan till lunden kom, ähr han för be-te skuld blefwen molestrerat och most uthgifwa opå nijio en annan handskriff med 3 pund uthi intresse uthwissat, och såsom han nu therföre blifwer kräfder will Jacob Lindzen sin skuld intet betala.

Begärer aff Rätten, att han aff Rätten ther tillhålles förmedels den dom som han Anno 1639 den 16 februari här sammastädes öfwer honom förwärfwat hafr, nembligen att han skulle honom skadeslöös hålla. Swaranden häremot inwänder, föregifwandes skulden hafwa till Wincent betalt med 24 1/2 tr beck, som till honom här lefrerades, när han uthreste och hans skepp och godz aff Dynkerken i siön borttaget bleff, förmenandes för then skull, wara frij effter domen här fällt är och här borde betalas then han tå betalter och fullgiörder till sigh anammat hafr.

Uppå thenna Parthernes twist befinner Rätten, att såsom Jacob Lindze intet kan bewisa att Wincent af sigh noget beck kiöpt. eih heller opå be-te skuldfodringh fullkomlig i betalning anammat, utanbeckt allena medsändt på sit bästa i England att försälja och opå skulden betala, så widt räckia kunde, och han är plichtig hålla honom skadeslöös. Eij heller hafwer Jacob Lindze sin först

uthgifne handskriff aff Wincent igentaget, derföre måste han wara förtänckt sin egen skuld betala och åklagarens för sigh senast uthgifne handskriff inlöösa.

Emot thenne doom hafwer swaranden den 9 Majj med 3 m wädiat.”

Den 29.11.1648 vände sig Jacob Lindsays d.ä. fullmäktige svärsonen kapten Hans Kinnert mot (tegelslagaren) Gert Pannebakare angående betalning för ett tomtköp. Jacob Lindsay bör ha levt ännu den 17.1.1649, ty då var Matthis Andersson hans fullmäktig mot Gert Pannebakare. Det bestämdes så småningom, att eftersom Gert Pannebakare ansåg husen odugliga att bo i skulle köpet återgå och pannebakaren betala hyra för den tid han bott i husen.

Sal. Jacob Lindsays änka Magdalena Höyers vände sig genom Joen Arfwedsson vid kämnärsrätten den 25.9.1650 mot Gustaf von Akern som fullmäktig för sal. Sigward (oftare i andra källor Segol) Svenssons borgensmän angående stridiga räkningar. Gustaf v Akern menade, att kvitenser fanns hos sal. Sifwar Svenssons måg Hans Bäfwe. Med den sistnämnde avses den kände skotten Hans Befritz, stamfader för släkten Belfrage, vilken 1638 hade gift sig i Brätte med sin första hustru Brita Segolsdotter och som sedermera blev rådman i Vänersborg. Detta är ett tecken på att Jacob Lindsay d.ä. kan ha bedrivit mast- eller järnhandel på Värmland via Brätte.

Dottern Margareta gifte sig med major Hans Kinnaird och hennes syster Anna med handelsmannen Henrik Arfwedsson, bosatt i 4.114 åtminstone från 1661 till sin död omkring årsskiftet 1687–88. Annas arv bestod till en del av denna gård och Jacob Lindsays fastighet sträckte sig ursprungligen genom hela kvarteret från Stora Hamnen till Holländaregatan.

Rådman Peder Haraldsson berättade vid rådhusrätten den 23.10.1665, att aldrig någon av rådet hade varit med om att dela mellan Jacob Lindsays d.ä. båda barnkullar utan fru Margareta Lindsays avlidne man major Hans Kinnaird hade företagit delningen helt efter sitt eget godtycke. Om H. Kinnairt omtalas i boken angående ortnamnen i Askims härad (Gbg 1932, sid. 54), att skeppskapten H. Kinnairt år 1648 erhöill nummer 1–4 av Balltorp, varvid nr 1 var sätesgård under det att de andra låg under dennas råå och rör, en frihet, som återkallades 1644. De reducerades med 1683 års ränta.

Det framgår vid rätten i september 1665, att då var båda bröderna Thomas och Jacob Lindsay döda. Margareta Lindsay begärde i ett brev daterat Balltorp 7.8.1665 (exhib. Gbg RR den 7.9.1665) tillsammans med sin syster Henrik Arfwedssons hustru Anna försäkring om att de skulle få behålla var sin tredjepart av arvet efter deras halvbroder Thomas Lindsay liksom Thomas Lindsays sambroder Jacob Lindsay d.y barn hade erhållit en tredjedel. Detta ville rådmannen Ullrik Steinkampf i egenskap av förmyndare för Jacob Lindsays d.y. dotter Beata nu klandra och rädda arvet efter farbrodern Thomas ur fastern Margaretas händer. Det var osäkert om Thomas Lindsay hade avlidit före eller efter sin far Jacob Lindsay d.ä. Göteborgs rådhusrätt frändömde systrarna Margareta och Anna Lindsay 41 rdr var och dömde dem att återleverera dem till Ullrik Steinkampf, men systrarna överklagade i Göta Hovrätt enligt uppgift i Gbg RR den 18.5.1666 under föregivande, att domen fallit dem ”frånvarande och ohörda”. Steinkampf insisterade på att erhålla pengarna: skulle hovrättsdomen gå hans myndlingar emot skulle han strax leverera systrarna pengarna tillbaka.

Medicus D Meierus 1650: 3 mtl

Herr superintendenten Brunnius 1650

Överstelöjtnant Nils Påfwenfelt Oberstl Påfwenfeldt 1666: 5.23

1651–, änkan 1676–77

M1676: 2 tomter

Den 7.7.1651 betalade major Påfvenfelt 30 rdr i huseköpspenning för ”Jacob Lins” gård, som han köpt för 1000 rdr och Magdalena Höijers flyttade till rote 17 i östra delen av Nordstaden, där hon återfinns i mantalslängderna 1652–55.

Majoren Nils Påfvenfelt var styvson till länsmannen i Sundals härad på Dal Per Eriksson i Björnerud. Fadern Harald Påfve och modern Karin Lucasdotter blev upphov två adliga ätter, ty Nils Påfvenfelt hade en bror Erasmus, som adlades Påfvenhielm och som var ryttmästare vid Trondhjems kavalleri, när han 1659 blev ihjälstucken av sin överste Erik Planting-Gyllenboga. Denne slapp straff ”därför att den döde varit en orolig människa”.

Det var nära att Nils Påfvenfelt hade fått ett lika tragiskt slut. Man får i Elgenstiernas ättartavlor en kortfattad beskrivning av hans intensiva krigargärning: ”Han tjänade sig med tapperhet upp (från hantlangare) till major vid artilleriet under preussiska och tyska kriget, bevistade slagen vid Leipzig, Lützen, Wittstock, Wolfenbüttel, Jankowitz m. fl. och blev därunder flera gånger fången och sårad, bevistade under kriget med Danmark träffningarna vid Genevads bro och Knäred.” Han dömdes 1660 från livet medan han undertecknat slottets i Mitau i Kurland kapitulation men fick tillgift. En artikel om Nils Påfvenfelt finns i Göteborgs-Posten 22.10.1931.

Nils Påfvenfelt lagbjöd den 24.4.1672 framlidne stadsbudet Berge Amundssons och hustru Dordi Jutks gårdar som pant – när saken behandlades på nytt i december 1675 var han död. Elgenstierna uppger, att han avled 1675 liksom hans dotter Beata, gift före 1667 med justitiepresidenten i Göteborg, häradshövdingen i Vättele härad Gerhard Braun Johan, född 1635, död 21.11.1702.

Påfvenfelts son Gustafs bravader gav magistraten anledning att 1670 sända en besvärsskrift till Kungl. Maj:t (Ba:2). Gustaf Påfvenfelt hade med några andra av underofficerarna ”icke allenast om nattetid våldsamligen nederhuggit och kullkastat en hop med vatten uppfyllte tunnor, som borgerskapet efter Brandordinantien för sitt hus hade utsatt utan ock med svärden illa tillredt och huggit uti bislagen och portarna”. Och så uppräknas de tomtägare, som hemsökts av de övermodiga och överförfriskade unga männen:

”Sven Hansson een Tunna med vatten omkullslaget

Hindrik Arfwedsson een Tunna med vatten omkullslaget. dito hugget i Bijslaget på stolpen två hugg

Jacob Lauterbach een Tunna omkullslaget, dito hugget i Bijslaget femb hugg

Samuel Isaksson hugget i Bijslaget två hugg

Herr Cornelii Bruun hugget i Bijslaget på stolparne fyra hugg

Frans Kock hugget i Bijslagsstolpen tre hugg

Herr Gabriel Jönsson hugget i Bijslaget tiugosiu hugg

Herr Jöran Hindriksson hugget i Bijslaget sex hugg

Didrik Strokerk een Tunna omkullslagen och buren neder till Stora hambnen wed Sibrandts

Hans Olofsson een Tunna omkullslaget

Sven Hansson Hijsing een Tunna sönderslaget

Thomas Kuhns Enkia een Tunna omkullslaget
 Jürgen Voltzer een Tunna sönderslaget
 Henning Tenngjutare een Tunna sönderslaget
 Johan Skålle een Tunna omkullslaget
 Herman Guldsmed een Tunna omkullslaget
 Wellam Kuyhl een Tunna borte
 Mäster Kilian een Tunna borte
 Jochim Schönfelt een Tunna omkullslaget
 Nils Adriansson een Tunna omkullslaget
 Adam Herwegh een Tunna omkullslaget
 Truls Torstenssons Enkia een Tunna omkullslaget
 Erich Fransson een Tunna borte
 Johan von Sawelant een Tunna omkullslaget
 Olof Larsson och Annika Hanningz ett stort kahr med watten uthslaget och kastat i hambnen
 Herr Arfwed Gudmundsson ett Trä ståendes wed hambnen, planterat, afhugget
 Bengt Nilsson hugget i foringen i knäppet ett hugg
 Ambiörn Eriksson eet faat omkullslaget, liggandes wed hambnen och der igenfunnet
 Jöran Romp höigdt i döraPost två hugg
 Winsend Beckman höggidt i Bieslaget 4 hugg
 Daud Beck hugidt i Bieslaget 2 hugg”
 (Undertecknas Anders Bengtsson Lomb)

Tillgängliga källor förmåler inte, vad de unga officerarna fick för straff men att året efter de stora bränderna slå omkull och sönder vattenkaren var betänkligt ansvarslöst. Av byggnadshistoriskt intresse är uppgifterna om de många bislagen.

Margareta von der Huth med vilken Nils Påfvenfelt gifte sig 1640, var född omkring 1625. Hon avled 1696 (begr. i tyska förs. 3 april s.å. över 70 år gammal). Den efterföljande bouppteckningen och arvdelningen ägde rum i närvaro av majoren välborne Arvid Gustaf Påfvenfelt, välborna fru Juliana Påfwenfelt och sal. Herr Gustaf Carls ena dotter välborna jungfru Anna Elisabeth Påfvenfelt (Gbg bou 1696:354). Hus och gård vid Stora hamnen värderades till 2 000 d smt, en skatterätthet i Gudhems härad, Segerstads sn, 200 d smt och en dito i Askims härad, Frölunda socken och gården Skår 400 d smt. Skår, som tillsammans med Nya Varvet 1876 skildes från Frölunda, omdöptes till *Påvelund* av Nils Påfvenfelt, som 1651 fick (troligen ej hela) hemmanet på Norköpings besluts villkor. Enligt ”Ortnamnen i Askims härad” (sid 42–43) hade Påfvenfelt 1664 ”flyttat själva gården från den gamla tomten, och lyckades då få det nya namnet infört i jordeboken”. Ortnamnsboken förmodar, att hans löfte att ”spendera på nämnden och kronofogden en lustig afton” bidrog därtill. Hemmanet reducerades med 1683 års ränta. Påvelund fick 1688 fick namn av säteri. Margareta Påfvenfelt fick då tillåtelse att bebygga det ”svars-gott”, så att det svarade

mot säterikarakteren). 1699 såldes Påvelund av fru Elsa Juliana Påvenfelt till övervisitören O. Claesson. Margareta Påvenfelt donerades 1682 flera hemman i Askims härad på livstid: ett hemman Gatsered, Stora Skintebo och halva Kopparås.

I bouppteckningen efter farmodern uppräknas sal. herr Gustaf Påvenfelts fyra barn: det var Zacharias, uppkallad efter sin morfar biskop Zacharias Klingenstierna, Niclas Lenhard och jungfrurna Anna Lisen och Ebba Maya. Göteborgs magistrat skrev den 20.3.1702 till magistraten i Wismar och redogjorde för de Påvenfeldtska arvingarna med anledning av att artillerimajoren Arfwed Gustaf Påvenfeldt då nyligen avlidit där. Hans rätta arvingar var hans syster major Gyllengranats änka fru Elsa Juliana Påvenfelt (med sonen löjtnant Gustaf Gyllengranat) och hennes avlidne bror Gustaf Carl Påvenfelts två i Göteborg boende döttrar.

Handelsmannen Johan Manorgen

Redan den 24.4.1691 säges det, att överstelöjtnantskan madame Påvenfelt ägde det hus, som beboddes av *handelsmannen Johan Manorgen*. Denne lät den 28.11 1694 lagbjuda sal Hans Olufssons hus och gårdar, som han tillhandlat sig av dess kreditorer för 1 650 d smt. Köpet klandrades uppenbarligen av Maccabeus Thornton, som lagbjöd Hans Olufssons gårdar 1696.

Att det var Johan Manorgen, som stod i tomtöreslängden 1696 för 5.23 berodde på att det var de, som bebodde huset, ej de som ägde det, som skulle betala tomtöret, som bl.a. gick till betalning av prästerna i den församling, som man tillhörde. Efter Margareta Påvenfelts död 1696 såldes gården för 1 800 d smt av arvingarna till handelsmannen Johan von Minden, som erhöll uppbud den 15.2.1697, då gården sades vara belägen mellan sal.rådman Henrik Braun Johans hus i väster och Johan Schröders hus i öster. Det är möjligt, att Johan von Minden aldrig hann tillträda gården, ty Christine kyrkas böcker talar om hans begravning den 18.2.1699. Han hade dött i bröstsjukdom nära 61 år gammal. Hans hustru begravdes i oktober året efter. – Även Johan Manorgen avled 1699 (begr. 15 okt.) och det visar sig att det var Johan Manorgens änka, som blev ägare till gården.

Trots att Johan Manorgen kanske aldrig ägde huset kan det vara skäl att berätta något om honom. När hans äldsta dotter Brigitta döptes den 28.12.1686 uppträdde som fadder Anna (Henrik) Eilking jun. i stället för barnets ”Grossmutter” Brita ”Håkonsson” (Håkonsdotter). Johan Manorgens hustru Christina Jürgensson avled som änka vid 63 års ålder 1714 begr. 12 nov. s.å.) och var alltså född i Hans Jürgenssons äktenskap med Elsebe Westerman (ingånget 5.11.1648). Britta Håkonsdotter bör alltså vara Johan Manorgens mor. Ytterligare upplysningar om Johan Manorgens släkt gav Manorgens änka Christina, när hon den 3.7.1700 ingav förmynderskapsräkning för sin avlidne mans systerson från Östergötland Johan Lijnman, som hade uppnått 20 års ålder. Johan Lijnman hade en ansevärd summa pengar inestående hos sin mormor Brita Håkonsdotter. Hans svåger var lantmätaren Nils Lundberg.

Johan Manorgen var en betrodd man. Han fick burskap den 5.4.1688. Den 18.6.1691 utsågs han tillsammans med Erik Eriksson Schröder till bisittare i underrätten samtidigt som rådmannen Christian Schotte och Olof Simonsson blev ledamöter i rätten. Han blev stadsmajor 1696 och e.o. rådman 1.12.1698.

Men förtroendeuppdrag kan vara belastande. Den 11.5.1696 klagade Johan Manorgen över, att han och Maccabeus Thornton hade föreslagits till förmyndare för hans hustrus morbroder sal. kommissarie Henrik Braun Johans jungfrudotter. Han hade redan ett svårt förmynderskap för sin egen systers fem omyndiga fader – och moderlösa barn. Christopher Christophersson

och han hade påtvingats förmynderskapet för sal.pres. Gabriel Spaldings barn.

Den 7.4.1687 vände sig Johan Manorgen till rätten angående inventarium i hans svärfaders rådsförväntan Hans Jürgenssons sterbhus. I en inlaga till magistraten 1692 (EIIa:7a, 15.4.1692) begärde han hjälp att komma till ändskap i svärfaderns sterbhus. Till var och en av barnen hade svärfadern testamenterat 800 rdr, vilket i silvermynt var 1 200 daler. Hans avlidne svåger Johan Carlström hade den 14.6.1668 fått 1 278 d smt 1668. I brevet omtalas svärfaderns stenhus (senare manufakturiehushus).

I en annan inlaga exhiberad den 2.4.1696 (EIIa:12) skriver Johan Manorgen på samtliga intressenters vägnar angående manufakturerna i staden och upprättandet av ett fint klädesväveri. Han hade bidragit med stora penningssummor tillsammans med de andra intressenterna. Bakgrunden till detta brev är att rådmannen Hinrich Braun Johan och handelsmannen Maccabeus Thornton hade övertagit det privilegium, som Hans von Gerdes 1690 vid ett besök i Stockholm hade utverkat på att anlägga en klädesfabrik Göteborg. Det är kanske inte så underligt, att Hans von Gerdes vid denna tid icke förmådde att utnyttja sitt privilegium. Inspektör Conrad Braun Johan hade den 27.4.1689 fått Göta Hovrätts dom på att han hade fordran på 11 092 smt på von Gerdes och begärde vid rådhusrätten den 20.6.1689 arrest på halva hans lön. Vid slutet av 1690 var von Gerdes enligt ett magistratsbrev (Ba:8, 4.11.1690) sängliggande och så sjuk ”att man drages betänkande, om han kommer sig mer före igen”.

Som Bodman (GÄI:72) skriver, var privilegietransporten icke officiell, endast av privat natur. Braun Johan och Thornton stödde sig på en vidimerad kopia, som de fått av Hans von Gerdes. Teknisk ledare för Braun Johans och Thorntons klädesfabrik var färgaren och klädespressaren Christian Dögen (se 10.103–104).

Efter att någon tid ha arbetat med yllefabrikation upptog Braun Johan och Thornton handelsmännen David Amia och Johan Manorgen som kompanjoner. Detta skedde, därför att Henrik Braun Johan hade fått försämrad ekonomi och icke kunde tillföra företaget det nya kapital, som behövdes. Några år senare drev enligt Bodman Amia och Manorgen ensamma ylleväveriet (se Bodman GÄI:180, Almquist II:426).

Handelsmannen Johan Casper Haberman

Magistraten skrev till Banken ett av de första åren av 1700-talet (Mag Ba:16, s. 72 24 maj 17?) angående sal. Johan Manorgens änkas hus, att den var belägen ”mellan sal. Henrik Braun Johan och Herr Matthias Schildts hus och gårdar. Hon sitter ännu i någon handel och näring och egendomen är magistraten ej veterligt graverad.”

Den 9.1.1707 sålde Manorgens änka Christina Jürgensson född 1651, död 12.11.1714, för 1 500 d smt sitt hus ”till Stora Hamnen belägen mellan Herr Anders Nilssons hus och gård i norr och Matthis Schildts i öster” till sin måg handelsmannen Johan Casper Haberman, som sedan 10.5.1703 var gift med Brigitta Manorgen. Först 18.3.1713 erhöll Haberman fasta. Enligt skattningsslängden 1715 var tomtvärdet 450 d smt, husvärdet 1 000 d smt och lösöret värt 10 000 d smt. Utom Haberman och hans hustru Britta bodde bodgesällan Hinrik Haar i gården 1717.

Enligt Wilhelm Bergs biografi avlade Johan Casper Haberman borgared som handlande i Göteborg den 20.12.1700. Han blev sergeant i borgerskapets kår 1707 och riksdagsman 1719. Han sades – fortfarande enligt Berg – ”för länge sedan vara bosatt i Halmstad”.

Den 11.6.1718 (EIIa:30) yttrade sig Johan Haberman med anledning av att kommissarie David Amias arvingar föreslagit utauktionerande av ”några gamla kläder” och stampkvarnen. Han kla-

gade över, att hans avlidna svärmoder hade måst lida på grund av att Amias arvingar redan 1709 lät invigilera hennes egendom för en fordran, som hennes döde man fanns debiterad i fabriksboken trots att han i samma bok fanns krediterad för en lika stor summa.

Johan Haberman hade anklagats för att han först sex år efter denna inteckning hade av sagt sig arvskapet men han försvarade sig med att svärmodern levde till dess och själv disponerade sin lilla egendom.

Sitt efter branden 1721 nybyggda trähus sålde Haberman snart till grannen i öster Mathias Schildt.

Var bedrev det äldsta Klädesmanufakturiet sin verksamhet?

Det är förefaller som om beteckningen Vinkeln ursprungligen använts för en annan plats än den tomt 4.32, som kallades Vinkeln 1739, när rådman Eric Cederbourg skrev "En kort beskrifning öfwer Götheborg". När han skildrar rådhusets historia i paragraf XII (sid. 80, frakturupplagan) omtalar han, att magistraten, innan rådhuset var färdigt, efter den olyckliga branden sammanträdde "uti Elsebe Westermans hus, på Drottninge-gatan uti ett hörne åt korsgatan belägit, som nu [här kursiverat] kallas winckelen och Rådman Coopman tillhörigt, på hwilken platz ett Kläde-Manufactur wardt uprättadt." Men att namnet Vinkeln ursprungligen bars av ställe utanför staden, där det äldsta Klädesmanufakturiet sysselsatte klädesvävare, framgår när kämnärsrätten behandlar ett par mål åren 1699 och 1709:

Fall 1: Här talas inte om Vinkelns läge. Kämnärsrätten 3.5.1699 (s 121) då manufakturiet vände sig mot Ingrid Håkansdotter och hennes son Håkan Nilsson, som tjänat på Vinkeln.

Fall 2: I kämnärsrätten den 9.3.1709 talar den stöldanklagade Kerstin Svensdotter Brandt, dotter till en fänrik vid Västgöta regemente, att hon tjänat klädesvävaren "på Winkelen här utom staden". Hon var gift med klädesvävaregesällen Anders Månsson med vilken hon på Vinkeln haft sitt tillhåll.

Går man till tomtöreslängderna, så visar det sig att beteckningen Manufakturiehuset införes för 4.32 1712 medan fastigheten 1710 kallas "Herr David Amias hus". Gösta Bodman berättar i GÄI sid. 75, att det hus som Amia använde för klädesfabrikationen dels kallades Herr Amias hus, dels gick under benämningen "der Manufaktur", t.ex. 1702, då Amia upplät fastigheten till teaterlokal. En av Göteborgs första teaterföreställningar ägde rum där, då Johan Georg Kempfe kom hit med en tysk trupp. Dr Maja Kjellin skriver i monografen över 4.32 om klädesfabriken: "Denna fabrik, som kallades Manufakturiehuset, inrättades i ett stenhus, som byggdes upp [här kursiverat] just på tomten Vinkeln." Tempus är här viktigt. Stenhuset hade funnits redan under Hans Jürgenssons tid. Bodman hade nämligen fel (a.a. sid 75), när han skrev att tomten hade ägts av Cordt Barun Johan och sedan han dött av "hans änka Elsebe Westerman". Elsebe Westerman var Cordt Braun Johans d.ä. styvdotter och gift med Hans Jürgensson, som ända sedan 1739 bodde här på 4.32. Gården övertogs visserligen efter Hans Jürgenssons död i mars 1663 av Elsebe Westerman. Hon blev omgift med superintendenten i Karlstad Andreas Birgeri Kilander. I väntan på att arvtagaren till 4.32, hennes styvson Paul Jürgensson (också kallad Hansson, född i Hans Jürgenssons första äktenskap med Maria Hagemester), skulle få användning av gården, lät Elsebe Westerman sina halvbröder Cordt d.y. (också kallad Conrad) och Henrik Braun Johan liksom hennes helbroder pastor Nicolaus Westerman en tid var bo i gården.

Före Paul Jürgenssons död omkr 1694 övertogs stenhuset av David Amia som kreditor. Den 10.4.1700 (AIIb:4) avstod Paul Jürgenssons änka Cecilia Andersdotter (dotter till rådman Anders

Amundsson) ”vars sal. man på åtskilliga punkter var skyldig Herr David Amia” till denne även resten av egendomen, nämligen ”sin sal. mans hus på Drottninggatan mellan sal. Sven Hansson Hisings gård i öster och det tidigare avstådda stenhuset å södra sidan”.

Att det äldsta Klädesmanufakturiet hade förlagt en stor del av sin verksamhet, i varje fall spinningen och stampningen till Mölndal framgår av följande inlägga till magistraten (EIIa:13, 17.8.1697,), som också säger mycket om de sociala förhållandena i Göteborg vid denna tid:

Intressenterna för Klädesmanufakturiet hade bekymrat sig om de många fattiga barn, som städse legat på dörrarne och efterlöpande på gatorna i denna svåra tiden samt att dessa barn kunde ”till något blifwa underwisade hwar med dhe med tiden kunna lära något at vinna sitt bröd. Detta Manufakturie hade därför upptagit åtskillige sådane nakne och uthungrade barn till att låta dem lära spinna garn till kläde till dess de komma till de år och styrkia att också kunna brukas wedh wäfweriet. Hwarest dhem intet haa fattats något underhåld. Men som beklageliget är, att wanheten af lättia och tiggeriet äre hoos en dhell så inkommet, at dhe intet willia blifwa dherifrån. ja, dheras egne föräldrar äre dhe samme, som styrkia och hålla dhem både till att tiggia och stela wed som sielfwa förfarenheeten nogsampt dageligen betygar, fast än skiönt somblige barn heller blefwe wedh spinneriet än at wara hemma få dhe dher till intet låf af föräldrarna, ty dhe måste föda dem med sig, föregifwandes, att barnen swälta.”

Spinnmästaren utlovade följande: Barnen skulle till morgonen få frukost bestående av bröd med smör till 10 lod, om middagen rent rågbröd med sovel där till antingen bestående av kött 8 lod, eller fläsk 6 lod, eller fisk i riklig portion eller en hel sill, därtill en potta kokat mat var middag och om kvällen så mycket som om middagen.

Han anhöll samtidigt att få ”den, som går och tigger med träbenet” att läsa för dessa barn, hålla korum afton och morgon och väga upp barnens mat.

Dansken, spinnmästaren Sören Andersson Bilo berättade: ”Förleden lögerdag gaf iag 6 st. gåssar lof att gå hem till staden till sina föräldrar. Tre kom tillbaka igen och tre förhold deris föräldrar hoos sig, deris föräldrar fråger dem; barn, huru lefwer du? Får du tillbörlig mat och skiötsel. Huru är fatt? Barnen swarar: ja, det går wäl an. Föräldrarne säger till barnen; hör nu skall du wara här i staden hoos klädemakarne och taga penningar för dit arbete, så gör iag dem så nyttig till mitt huus, som iag will. Barnen swarade, nej han kommer in och låter taga oss igen med stadstienaren, så få wij hugg och han blifwer intet god uppå oss sedan. Föräldrarne swarade; I helfwete skall han taga igen. Barnen swarade vice versa. Hwad will I då swara H-r Borgmestaren. Föräldrarna säga; Klada (Klaga) dig at du hungrar och törstar, barnen swarar han will inrätta en Taxan och uthwäga att hwar person får proportionaliter sin deel efter wicht. Då sade föräldrar; tig du still mitt barn, din fader tienar konungen. Borg (mästaren) har med oss intet att beställa. Det är mig helt emot att iag molestrerar H-r Borgm, ty det råder hwarken iag eller barnen före, ty min patron har sielf warit här ute och sedt, huru iag spiser barnen, ty iag kan få folk nog men inga lärde, (varför) patronens ull till stor skada fördärfwas. Ty denna sak gifr iag i Herr Borgmästarens hand att disponera.” (Mölndal d 16 aug. 1697)

Vad stadens klädesmakare beträffar så var många av dem från slutet av 1600-talet bosatta i Kvarteret Klädespressaren på dess norra sida.

Om detta klädesmanufakturis fortsatta öden skrev Peter Sillander så sent som 14.7.1718 på kommissarie David Amias arvingar vägnar till magistraten (EIIa:30) och berättade, att dessa arvingar ”tillika med Madame Thornton och sal. herr Johan Manorgens arvingar som intressenter uti ett Klädesmanufactories Conjunction oprättat och upbygdt i Mölndals ström en stameqwarn, nödige

huus och annat men nu i många år [här kursiverat] stådt öde, hwarigenom icke allenast huusen förfalle och ruineras utan och skatt därföre årligen till staden måste betalas”. Peter Sillander föreslog nu, att man på något sätt till något nyttigt värde kunde ”förbygga” (bygga om) husen, reparera eller utauktionera dem. Den 27.9.1718 skrev Wilhelm Hoppe, att han hade tillhandlat sig stampen. Han ville bredvid den bygga en mjölkvarn.

I Torsten Althins minnesskrift Papyrus 1895–45 finns det (sid. 37) avbildning i färg av en mycket vacker och instruktiv akvarell över Mölndals ström signerad S.W.B. 1693 (Kan det vara Sven Wärenberg?). Den är alltså från Johan Manorgens tid och ett år äldre än den hittills kända kartan över anläggningarna vid Mölndals ström. Man får av den och beskrivningen i boken en uppfattning av var Manufakturiet klädesstamp låg: ”Högre upp i strömmen [än Balsholmen med Göteborgs fällberedares stamp, O. D.:s anm.] synes till vänster på den nämnda bilden ännu en byggnad, som avviker från de övriga, bl.a. ligger ett stort vattenhjul utanför byggnadens gavel. Även denna anläggning har ursprungligen varit en stampkvarn. I en förteckning över kvarnar på en skissartad karta från 1697, utförd av E. Kuus och Johan Kempen, anges detta verk ha varit en klädesstamp. Den låg i det vattenfall, som senare fått numret 4 1/2 och kallades Stampekvarn. Av allt att döma har klädestygberedningen och fällberedningen i stampverken varit den äldsta industriella driften i Mölndal näst malning och virkessågning.” (”Papyrus” sid. 37). Läser man vidare i boken om Papyrus finner man (sid. 39), att till samma plats som denna klädesstampen förlade senare handlanden och stadsmäklaren Esbjörn Schiller sitt pappersbruk, nämligen kvarnfallet nr 4 1/2.

Om vi återvänder till Cederbourgs bok om Göteborg och läser paragraf XX (sid. 87, frakturupplagan) så förstår vi, varför stampkvarnen i Mölndal stått öde i så många år. David Amias kompanjoner var nu döda. Han skaffade sig ett eget privilegium, ej endast en vidimerad kopia av ett sådant. Cederbourg skriver: ”Ett mycket wäl inrättat kläde – eller Wandtmakeri-Manufactur har sal. Rådsförwanten David Amia, och handelsmannen, nu för tiden warande Råds-förwanten Hans Coopman 1704 [här kursiverat] låtit anlägga, och der på samma år wunnit Hans K. Maij:tz Commercie Collegie Privilegier, af hwilken senare med dess Intressenter, det nu hålles i gång, som består af 11 Mästare, 9 gesäller och fyra Läro-gossar, förutan en Manufactorist färgare, medelst hwilken goda kläde-tilwärkning, han icke allenast åtskilliga Regementen till deras beklädningar förser, utan ock til andra Stånds-Personer af åtskillige couleurer förfärdigade, emot ett billigt pris, aflåter och försäljer.” – Skildringen kan kompletteras med uppgiften, att Hans Coopman på 1690-talet hade varit rådsförwanten David Amias bokhållare och att denne David Amia avled redan 1706 (begr. 11 mars). När namnet David Amia i fortsättningen står i tomtöreslängden för 4.32, är det sonen David Amia nr 3, det rör sig om.

Klädesmanufakturie 2

Orsaken till att David Amia 1704 skaffade sig ett eget privilegium bör sammanhånga med att Hans von Gerdes beslöt att själv utnyttja sitt gamla privilegium. I maj 1704 upplät magistraten en del av stadens landerimark till von Gerdes för fabriksbyggnad. Den upplåtna marken hade vid sekelskiftet 1700 gått under namnet ”Anders Svenssons äng” och kallades senare Fattighusängen. Den till klädesfabriken hörande stampkvarnen förlades till Mölndal. Hans von Gerdes och hans intressenter erhöi i juli 1704 magistratstillstånd att anlägga denna stampkvarn ”vid Mölndalsfallet på ett obebyggt område invid den andra fabriken stamp” (se Almquist II:425–30).

Det kan förefalla märkvärdigt, att de båda klädesmanufakturerna förlade en del av verksamheten till ett så med anseende till dåtidens transportmöjligheter avlägset läge från staden. Magistraten

ger i ett brev till Kungl. Kommerskollegium daterat den 14 april en förklaring på detta, ehuru brevet var skrivet av en helt annan anledning – det var ett av de många ramaskrin, som magistratsledamöterna upphävde i brevform, när man från statligt håll föreslog att man skulle beröva dem deras landerier genom att mot försträckningar bortpanta dem. Magistraten berättar där, att de ”Landerier och Lägenheter”, ”hwilcke i forna tijder legat under Nylödse stadh. mär den war i sitt Stånd, blefwe sedermera med Götheborgz Första Foundation och Transport till denna orthen utaf Glorwürdigast i ewig åminnelse Konung Gustaf Adolph förundte denna staden till uthrymme, iemte Mölndals ström och någre ther utj belägne qwarnar, såsom en omistligelig Commoditet för en sådan orth, som populera och tillväxa skulle, och intet annat watnfall hade at tillgå”. Det kan i detta sammanhang påminnas om, att stadsdelen Stampen icke har fått sitt namn av någon klädesstamp. Till en sådan saknades ett tillräckligt kraftigt vattenfall. Redan Baeckström (sid. 40), att det var stadsbyggmästare Jacob Feigels oljestamp, inrättad 1715, som ledde till att trakten 1727 första gången kom att kallas Stampen. Oljestampen hade anlagts vid ett litet vattenfall i det lilla vattendrag, som ledde överskottsvatten från Fattighusån till Gullbergsvass. Man krossade där linfrö för utvinning av linolja.

Intressenterna i detta nya andra klädesmanufaktur – Borgmästare Hans von Gerdes, bokhållare Åke Håkansson, handelsmännen Herman Gieseke, Olof Pehrsson och Matthis Schildt samt Hans Andersson och Johan Schildt – hade begärt attest om verkets tillstånd enligt vad magistraten skrev till guvernören den 14.3.1707 (Ba:17, 29). ”De hade med stor omkostnad dels in- och dels utom staden på der till beqwämlige platzer [här kursiverat] försedt samma Manufacturie och dess Folck med tienlige huus, rum och avdelningar till deras vävstolar, färgeri och valkeqwarn, så att det är i full gång, havandes intressenterna ej allena ett vackert partie Comisskläde färdigt till 12.000 alnar uppå stadens WåghusCammar och dagligen förarbete än mera utan jämväl försett verket med ull och andra tillhöriga materia”, så att de vid anfordran kunna göra leverans av ansenliga poster.

I ett annat brev till guvernören, daterat 6.5.1709 (Ba:18), skrev magistraten, att dessa intressenter (Oluf Persson nu utbytt mot fru Catharina Radhe) beklagade sig över att deras omistlige färgaregesäll Matthis de Tau hade låtit värva sig under översten och kommandanten Baron Posses regemente. Han hade kvarlämnats i arbete hos mästaren och färgaren Johan Schildt till dess regementet skulle marchera. Intressenterna ville ha honom frigiven från värvningen. Johan Schildt betjänade *båda* manufakturerna här i staden.

Berg (II:9–10, 238), som ej känner härstamningen, utgår från att Johan Schildt var bror till handelsmännen Jacob och Matthis Schildt, som båda fick burskap i Göteborg 1702. För Jacob Schildt redovisas fem döda barn i Gustavi begravningsräkenskaper 1702–08. Han flyttade till Stockholm 1718 (Almquist II: 183). Matthis Schildt var bosatt 5.22.

Det är svårt att få grepp om Johan Schildt eftersom han själv icke tycks förekomma i Göteborgs tomtöreslängder. Han avled före 1713 och hans änka med Catharina Delffendahl gifte sedan om sig med färgaren Abraham Dahlgren, som fick burskap 25.2.1717. I skattningslängden 1715 står Abraham Dahlgren som ägare till 10.17 – på östra sidan östra hamnen mellan Spannmåls- och Kronhusgatorna. Den hade tidigare kallats Manufakturiegården, åtminstone från 1707, då gården förklaras ligga norr om styrman Nilssons gård. Men uttrycket Manufakturiegården återkommer 1717. Förmodligen var denna gård motsvarigheten till Amias 4.32 och förmodligen var det här som också Johan Schildt bodde. Hur denna gård kommit i manufakturiets ägo har hittills icke kunnat utredas.

Av Johan Schildts och Catharina Delffendahls tre döttrar blev två gifta med guldsmeder – Rebecka, död 12.11.1763 med Anders Hafrin och Gertrud, död 14.5.1763 med Johan Christian Halck. Den tredje dottern Catharina gifte sig med fabrikören i Borås Abraham Langlet.

Den byggnad Hans von Gerdes 1704 hade låtit bygga till klädesfabrik köptes redan ett tjugotal år senare av staden för att användas som fattighus.